

ÇİN KAYNAKLARINA GÖRE ÇİN TÜRKİSTANI'NIN ŞEHİRLERİ

Dr. MUHADDERE N. ÖZERDİM

Kaşgar : Su—le, Chia—sha.

Kaşgar hakkında ilk bilgi Han sülâlesi anallerinden alınmıştır¹. Han sülâlesi zamanında Hsi—yü'nin (Batı Memleketleri) en büyük kiralıklarından biri idi ve Su—le' adını taşıyordu. İmparator Wu—ti (m. ö. 140—87) zamanında Su—le da diğer Hsi—yü memleketleri gibi Çin'e tabi oldu².

İmparator Ming—ti (m. s. 58—75) zamanında Kuça (Kuei—tzu) kralı Kaşgar kralını öldürdü ve Kaşgar'ı alırdı. Daha sonraları da Hotan'a (Yü—t'ien'e) tabi oldu, fakat Çin generali Pan Ch'ao Hotan kiralım mağlup etti ve kısa zamanda bütün Hsi—yü Çin'in hâkimiyeti altına girdi³.

Kuzey Wei hanedanı (T'o—pa'lar devri, 386—550) zamanında So—ch'e şehrinin Kaşgar'a tabi olması üzerine Chia—sha adını alırdı ve T'o—pa'ların hâkimiyet bölgeleri içine girdi⁴. Wei sülâlesi anallerinde Su—le—kou olarak geçer⁵.

Sui hanedanı (581—618) zamanında Çin'e haraç getirmiştir⁶.

T'ang sülâlesinin (618—906) ilk devirlerinde Çin'in nüfuzu arttı ve Çin Tütkistanı'na hâkim oldu ve Kaşgar Çinin idaresindeki "4 Garnizon,, dan biri oldu. Bu zamanda yine Su—le adını taşıyordu⁷.

Kaşgar'ı ziyaret etmiş olan Budist hacısı Hsüan Tsang kitabında Kaşgar'dan Chia—sha olarak bahseder⁸.

Sung hanedanı (960—1280) zamanında Kaşgar, Su—le adı altında Kara-kıtayların (Hsi—liao) nüfuz bölgesi içinde idi⁹.

¹ Chien Han Shu : 96 A, s. 20 a b.

Hou Han Shu : 118, s. 16 b, 17 a b.

² Chien Han Shu : 96 A, s. 20 a b.

Hou Han Shu : 118, s. 1 a b, 16 b, 17 a b.

³ Hou Han Shu : 118, S. 16 b, 17 a b.

⁴ Hsin—Chiang Chien Chih : cilt 4, s. 1 b.

⁵ Wei Shu : 102, s. 9 b-10 a.

⁶ Ta Ch'ing I—tung Chih : 192, bh. 526, s. 1 a.

Hsin-chiang Chien Chih : cilt 4, s. 2 a.

⁷ Chiu T'ang Shu : 198, s. 17 b.

T'ang Shu : 221 A, s. 22—23 a b.

⁸ Ta T'ang Hsi Yü Chi : cilt 4, s. 13 a b.

⁹ Sung Shu : 490, s. 4.

Yüan sülâlesi (Moğol, 1280—1368) zamanında ise K'o—shen—ha—erh adını aldı ve Çağatay'ın idaresine geçti¹⁰. Moğol tarihlerinde Kaşgar, Ko—shih—ha—erh olarak geçer¹¹.

Ming hanedanı (1368—1644) zamanında İslâm-Türk nüfuzu altında idi. İmparator Yung—lo (1403—1425) zamanında Ha—shih—ha—erh adıyla zaman zaman Hotan (Yü—t'ien) ile birlikte Çin'e haraç getirmiştir¹².

Mançu sülâlesi (1644—19u) zamanında Çin'in bir vilâyeti oldu. İmparator Ch'ien—lung (1736—1796) devrinde, Ha—shih—ha—erh bölgesi, Su—fu ve Su—le adlarıyla iki kısma ayrıldı, Su—fu'da müslümanlar, Su—le da ise Çinliler yaşamağa başladı¹³.

Bu gün de Ha—shih—ha—erh (Kaşgar) vilâyeti iki şehirden mürekkeptir. Su—fu yine müslümanlara (Türklere), Su—le da Çinlilere aittir¹⁴.

Muhtelif Çin kaynakları Kaşgar hakkında şu bilgiyi veriyor :

"Kaşgar halkı, darı, mısır, pirinç ve kenevir eker. Ekilebilen toprağı pek azdır. Fakat altın, gümüş, demir ve kükürt pek boldur (Sui Shu 83, TPYL 793.- 3 b).

Hintlilere benzer yazıları vardır. Mazdeisttirler. Haraç olarak iyi at getirirler. Çocukların başlarını yassılaştırırlar, vücutlarına dövme yaparlar. Kanunlara çok riayet ederler. Hükümdarları altından yapılmış arslan biçiminde bir şapka giyer (Hsin T'ang Shu, 221 A, s. 22—23 a b).

Kaşgar halkı çok yumuşak huyludur, içkiden, danstan ve müzikten çok hoşlanırlar. Kadınlar erkekler beraber eğlenirler. Bilhassa kadınları çok güzel dansederler. Müslümandırlar (Hsin—chiang Chien Chih : cilt 4, s. 6 a b).

Batıya giden Budist hacılarının seyahat raporlarından Kaşgar hakkında bilgi bulabiliyoruz. Seyyah Fa Hsien'nin Fo Kuo Chi adlı kitabından¹⁵:

"Bu memleketin (Kie—Sha) kiral ve nazırları her yıl ilk baharda (Buda için) dinî takdimelerde bulunurlar. Meclisin toplantısı sona erdiği zaman (Fa Hsien Kaşgar'a geldiği zaman Kiral "Beş yıllık büyük toplantı,,yı yapıyordu) kiral nazırlarına takdimelerin hazırlanması için emir verir. Onlar beş gün sıra ile takdimelerde bulunurlar. Sonra kiral en değerli nazırlarından birinden bir at isteyerek biner. Beyaz ipekli kumaşlarla bir çok mücevherleri rahiplere dağıtır. Bu şekilde onlara olan dinî borçlarını ödemiş olur.

¹⁰ Hsin Chiang—Chien Chih : cilt 4, s. 2 a.

¹¹ Yüan Shih : 63, s. 30 b.

¹² Ming Shih : 332, s. 20 b.

¹³ Ta Ch'ing I—tung Chih : 192, bh. 526, s. 1 b.

Hsin—chiang Chien Chih : cilt 4, s. 2 b.

¹⁴ Hsin—chiang Feng Wu : s. 60.

¹⁵ Fa Hsien'in Fo Kuo Chi adlı kitabında Kaşgar bahsi için bakınız : S. Beal : Buddhist records of the Western world, s. XVXIII—XXIX. (Çince metin elimizde yoktur.)

Memleket dağınık ve soğuktur. Sadece buğday yetişir, meyveleri de vardır. Burada Buda'nın dişleri de muhafaza edilir. Onları saklamak için stupalar inşa edilmiştir. Pek çok rahipleri vardır.,,

Kuzey Wei sülâlesi zamanında Budist kitapları aramak için kraliçe tarafından Batıya gönderilen Sung Yün'ün seyahat notlarında Kaşgar hakkında bilgi yoktur. Yalnız burada Kaşgar Su—le olarak geçiyor¹⁶.

Hsüan Tsang'm kitabında Kaşgar hakkında şu bilgiyi buluyoruz¹⁷ :
"Chia—sha memleketi 5000 Li karedir. Toprağı kumlu ve balçıklıdır, fakat çok iyi bir şekilde sürülmüş olduğundan iyi mahsul alınır. Çiçek ve meyveleri çok boldur. Halıları güzel ve mahirane bir şekilde dokunmuştur. İklim yumuşaktır, yağmurları muntazam değildir. Erkekler sert karakterli, huysuz ve yalancılardır, Nezaket kaidelerini pek iyi bilmezler, bilgileri de pek kıttır. Vücutlarına döğme yaparlar ve gözlerinin etrafını boyarlar. Çocukların başlarını bir tahta parçasıyla yassılaştırırlar.

Yazılarını Hintlilerden almışlardır. Bazı değişiklikler varsa da şekil itibariyle hemen hemen aynıdır. Fakat dil başkadır. Buda'ya karşı hararetle saygı ve sevgi beslerler.,,

Çin Türkistanı şehirleri arasında, vaktiyle kuvvetli bir kiralılık olması bakımından Yarkent de önemli bir yer alır.

Yarkent : So—chü, Ye—erh—chiang.

Yarkent Han sülâlesi zamanında So—chü (Ch'e) olarak biliniyordu¹⁸. Sonraki Han sülâlesi zamanında (m. s. 25—220) kuvvetli bir kiralıktı. Hsi—yü'deki (Batı memleketleri) elli kiralılık kendisine tabi idi. Fakat daha sonraları burası Yü—t'ien (Hotan) kiralının idaresine geçti. Bir müddet sonra da bu bölgeler Çin'in nüfuzu altına girdi¹⁹.

Uç imparatorluk zamanında (m. s. 220—265) Su—le'nın (Kaşgar) nüfuzu altında idi²⁰.

Wei sülâlesi zamanında (T'o—pa'lar, devri 316—550) Ch'ü—so—kuo adını aldı, diğer adı da Chia—sha idi ve Kaşgar'a tabi idi²¹.

Sui sülâlesi zamanında (581—618) tekrar Hotan kiralılığının hâkimiyeti altına girdi²².

T'ang hanedanı zamanında (618—906) So—chü—chia adı altında yine Hotan'a tabi idi²³.

¹⁶ Sung Yün'ün seyahatnamesinde Kaşgar bahsi için bakınız : Aynı kitap, s. XC. (Çince metin elimizde yoktur.)

¹⁷ Ta T'ang Hsi Yü Chi : cilt 4, s. 13—14 a b. (ve bk. S. Bcal. Aynı kitap S. 306—307 Kaşgar (Kil She) bahsi.)

¹⁸ Chien Han Shu : 96 A, s. 19 b — 20 a.

¹⁹ Hou Han Su : 118, s. 13—16 a b.

²⁰ Hsin—chiang Chien Chih : cilt 4. s. 9 b.

²¹ Wei Shu : 102, s. 6 a b.

Ta Ching Í—tung Chih : 192, bh. 527, s. 1 a.

Hsin—chiang Chien Chih : cilt 4, s. 9 b.

223 fa Ch'ing Í—tung Chih : 192, bh. 527, s. 1 a.

Sung hanedanı zamanında (960—1280) Hotan'ın tabiiyeti altında, Kara-kıtay'ların nüfuz sınırları içinde idi²⁴.

Moğol sülâlesi (1280—1368) zamanında Ya—erh—k'an, daha sonraları da Ye—erh—chiang adını aldı ve Çağatay'ın idaresi altına girdi²⁵.

Ming hanedanı (1368—1644) devrinde Ye—erh—chiang (Yarkent), Hsi—yü'nin en kuvvetli kiralığı (Beyliği) idi. Diğer adı da Ye—erh—chi—mu idi²⁶.

Mançu sülâlesi zamanında (1644—1911) Ye—erh—chiang önceleri Çin'e haraç getiriyordu, sonraları Çin'e tabi oldu²⁷.

Bu gün de Yarkent, Çin Türkistanı'nın I'inci derecedeki vilâyetlerinden (So—chü—hsien adıyla) biridir. İki şehirden ibarettir. Birisi Ye—erh—chiang'dir ki, müslümanlara (Türkler) aittir. Diğerisi So—chü şehridir, burada Çinliler oturur²⁸.

Sun Yün ve Hsüan Tsang Yarkent'de bulunmuşlar ve seyahat raporlarında pek az olsun bu şehirlerden bahsetmişlerdir.

Sun Yü'nin raporlarından²⁹ :

"519 yılının 7'inci ayında Chu—ku—po (Yarkent) şehrine geldik. Buradaki halk dağlarda yaşıyordu. Burada beş çeşit hububat yetişir. Buranın halkı bir nevi çörek (ekmek) yaparlar. Hayvanları kesmezler. Yalnız hayvan kendiliğinden ölürse keserler ve o zaman etini yerler. Âdetleri ve dil Hotan'inki gibidir. Yazıları da Brehmenlerinkine benzer.,,

Hsüan Tsang'ın seyahatnamesinden³⁰ :

"Chü—chia—kuo (Yarkent) memleketi 1000 Li'den fazla karedir. Dağları, tepeleri ve taşlık kısımları çoktur. Sınır iki nehir (Yarkent Hotan nehirleri) üzerindedir. İklim serttir, hububat iyi yetişir. Meyve ağaçları çoktur. Bilhassa incir, armut ve erik boldur. Erkekleri muhteris ve kötü huyludur. Halk nazik değildir. San'at ve edebiyat bilgileri pek kıttır. Dindardırlar. Budizm burada çok gelişmiştir. Yazıları Ch'ü—sa—tana' ninkilere (Hotan) benzer.

Nehrin güneyinde bir dağ vardır, tepeleri dik ve ormanlarla kaplıdır. Burada taştan kovuklar vardır. Hindistan'dan gelen rahipler (Kuo—jen) burada spritüel kuvvetlerini göstermişler ve Nirvana'ya erişmişlerdir. Bunun için onların hatıralarına stupa'lar dikilmiştir. Bundan başka burada mukaddes kitapların koleksiyonu vardır.,,

Hsin—chiang Chien Chih cilt: 4, s. 9 b.

(T'ang devri anallerinde Yarkent hakkında bir kısım yoktur.)

²⁴ Ta Ch'ing I—tung Chih : 192, bh. 527 s. 1 a.

Hsin—chiang Chien Chih : cilt 4, s. 10 a.

²⁵ Ta Ch'ing I—tung Chih : 192, bh. 527, s. 1 a b.

Hsin—chiang Chien Chih : cilt 4, s. 10 a b.

²⁶ Hsin—chiang Feng Wu : s. 61.

²⁷ Sun Yün'in seyahatnamesinde Yarkent bahsi için bk : s. Beal, Budhist records of the western world, s. LXXXVIII—LXXXIX (Çince metin elimizde yoktur).

²⁸ Yarkent için, bh. s. Beal : aynı kitap s. 307—308

Ta T'ang Hsi Yü Chi : cilt 4, s. 13 b — 14 a b.

Hsüan Tsang'ın Yarkent hakkında verdiği bilgi burada sona eriyor. Hacı buradan Ch'ü—sa—tan—na'ya (Hotan'a) geçiyor.

Yüksek bir medeniyet yatağı olan Tarim havzasındaki bu şehirlerden sonra Uygur medeniyetinin parlak merkezlerinden biri olan ve büyük ticaret yolunun üzerinde bulunan Kuça da tarihi bir şehirdir.

Kuça : *Kuei—tzu, ck'ui—tsih.*

Kuça,, Han sülâlesi anallerinde Kuei—tzu olarak geçer. Burada "Kuça kiralının bizzat Çin sarayına gelip haraç verdiğiinden, buna mukabil Çin imparatorunun ona resmi nişanlarla birlikte bir prenses gönderdiğiinden,, bahsedilir.

İkinci Han sülâlesi zamanında Yarkent kiralhğı tarafından ortadan kaldırılmış, bir müddet sonra Hsiung—nu'ların tabiiyeti altına girmiştir. İmparator Wu—ti zamanında da Çin'e tabi olmuştur³¹.

T'ang hanedanı zamanında Kuça (Kuei—tzu) "4 Garnizon,,a dahilildi. Sonra bir müddet için Tibet'in idaresine (670—692 ve 790—860 yıllarında geçmiştir³².

Sung sülâlesi zamanında Uygur'ların hâkimiyetine geçmiştir. Kıralları Arslan Han (Shih—tzu Wang) Çin'le temasta bulunmuş ve Çin sarayına elçiler göndermiştir³³.

Güney Sung Sülâlesi zamanında Kara-kıtay'lara tabi olmuştur³⁴.

Moğol hanedanı zamanında K'u—ch'e (Kuyu manasına gelir) adını almıştır³⁵.

Ming sülâlesi zamanında İ—lo—pa—li adını almıştır³⁶.

Mançu'lar zamanında imparator Ch'ien tung'un 23'üncü saltanat yılında Çin hâkimiyetine geçmiştir³⁷.

Bu gün de K'u—ch'e adıyla Çin Türkistanı'nın I'inci derecedeki bir vilâyetidir, daha ziyade bir müslüman şehridir. Çinliler pek azdır³⁸.

Muhtelif Çin kaynakları Kuça hakkında şu bilgiyi verirler :

"İklim sıcaktır, ziraat yaparlar, hayvan beslerler, maden işlerler, zarif halılar dokurlar. İyi atları ve develeri vardır. Toprak buğday, pirinç ve kenevir için elverişlidir. Meyveleri boldur, bilhassa kavunları meşhurdur. Kadınların ve erkeklerin saçları kesiktir. Kırıl sarayları çok güzel ve süslüdür. Paraları vardır. Şehir duvarları üç katlıdır, içinde pagodalar vardır (Chin Shih 97, s. 13 a).,,

³¹ Chien Han Shu : 96 B, s. 9 a b — 13 a b.

³² Chiu T'ang Shu : 198, s. 15 b — 17 a b.

T'ang Shu : 22i A, s. 18 b — 21 a b.

Ta Ch'ing İ—tung Ghih : 192, bh. 524, ı a.

³³⁻³⁴ Sung Shih : 490, s. 21 b, 22 a.

Ta Ch'ing İ—tung Chih : 192, bh. 524. s. ı a b.

Hsin—chiang Chien Chih : cilt 3, s. 14 a.

³⁵⁻³⁶⁻³⁷ Ta Ch'ing İ—tung Chih : 192, bh. 524, s. ı b.

Hsin—chiang Chien Chih : cilt 3, s. 14 a b.

³⁸ Hsin—chiang Feng Wu : s. 59.

"Yeni yıl başında gelecek yılın verketli olması için boğa veyahut at güreştirirler.

Bu memlekette Uygur'ların (Hui—hu) bir kolu oturur. Hükümdarları taç ve sarı elbise giyer. Dokuz nazırla memleketi idare eder. Paralan yoktur, para yerine kumaş kullanırlar (Cung Shih 490, s. 21 b — 22 a).,,

"Kıralları bir arslan taht üzerinde oturur, başında arkaya sarkan bir örtü vardır. Müziği çok severler, iyi çalgı çalarlar (Hsin T'ang Shu 221 A, s. 11 b—21 a b).,,

Hsüan Tsang seyahatnamesinde Kuça'dan şu şekilde bahseder³⁹ :

"Ch'ü—chih (Kuça) kırallığının doğudan batıya olan mesafesi 1000 Li'den fazladır. Toprak hububat, pirinç yetiştirmeye müsaittir. Üzüm erik, badem, armut, şeftali gibi meyveleri boldur. Maden bakımından zengindir. Altın, bakır, kurşun ve demir madenleri vardır. İklim yumuşaktır.

Halkı çok naziktir. Yazıları bazı farklarla hint yazısına benzer. Elbiseleri ipekli kumaştan yapılmıştır, çok süslüdür. Saçları kesiktir, başlarına örtü koyarlar. Gümüş ve altın para kullanırlar. Kıralları kabiliyetsiz olduğu için memleketi başbakan idare eder.

Flüt ve kaval çalmakta çok mahirdirler. Çocukların başlarını bir tahta parçası ile yassılaştırırlar. Halk akıllı ve dürüsttür.

Şehrin içinde pek çok manastır vardır, rahipleri de çoktur. Bu manastırlarda tahtadan yapılmış ve zengince süslenmiş Buda'nın heykelleri vardır.

Eskiden burada su kuyuları yoktu. Şehrin kuzeyinde bir ejder vardı. Kuyular olmadığından halk bu gölün suyunu içiyordu. Gölün içindeki ejderler insan kılığına girip kadınlarla münasebette bulunuyorlardı. Doğan erkek çocuklar çok kuvvetli ve cesur oluyordu. Kuvvetlerine güvenerek hükümete karşı geliyorlardı. O zaman kiral T'u—chüeh'lerle (Tukyu'lar) birleşerek şehirdeki bütün erkekleri kılıçtan geçirdi. Böylece bu şehirde kimse kalmadı. Şimdi de şehir boştur.

Başşehrin batı kapısının dışındaki yolun sağında ve solunda yirmiyedi metre yüksekliğindeki Buda'nın iki heykeli bardır. Her yıl sonbaharda, başka şehirlerden gelen ahipler burada bir meydanda toplanırlar. Kiral ve nazırları da burada dinî merasimlerini yaparlar. Buda'nın mukaddes kanunlarını dinlerler. Böylece günleri sulh ve sükûn içinde geçer.

Her 15'inci ve son günleri kiral nazırlarıyla muhtelif işleri görmek üzere bir toplantı yapar. Baş rahibin muvafakati alındıktan sonra kararların neticesini ilân eder.,,

Diğer seyyahlar Kuça hakkında bilgi vermiyorlar.

³⁹ Ta T'ang Hsi Yü Chi : cilt I, s. 6—8 a b. (Kuça için (K'iu—chi) bk. S. Beal : aynı kitap, s. 19—24)